

ספרים

מאבקי התערות - סיכום ביניים

← רחל טוקטלי

משורשי העבר לניצני המחר:

התערותם של עולי חבר העמים בישראל בשנות האלפיים

עורכות: סבינה ליסיצה ויערית בוקק-כהן

המרכז האוניברסיטאי אריאל, 2012.

הספר כולל מאמרים ודיווחים על מחקרים, הדנים בהיבטים שונים של התערותם של עולי חבר העמים בישראל בשנות האלפיים. בפתיח מאת יוחנן פרס הכותב מציין שני ממדים חשובים שמאפיינים את גל העלייה הגדול מברית המועצות לשעבר בשנות ה-90: א) מצד אחד - סירובם של העולים להכיר בהגמוניה התרבותית והפוליטית של הוותיקים. עם בואם של עולים אלה, נאלצו מוסדות הקליטה בישראל למתן את התביעה המסורתית להסתגל לתרבות הישראלית ולהיפתח להיווצרותה של רב-תרבותיות, שבה נשמרה זיקתם הרגשית של העולים לשפה הרוסית ולנכסיה התרבותיים. ב) מצד שני - נכונותם של העולים הללו להסתגל לשוק העבודה בישראל, ללמוד ולשפר את ידיעתם בעברית ובאנגלית ולעבוד בכל משרה פנויה, גם אם הדבר היה כרוך בוותירותם כלכליים ובירידה בסטטוס המקצועי שלהם לעומת העבר.

כללי

משה סקרן, במאמרו המאפיינים והנהגים הדמוגרפיים בישראל של העולים שעלו ב-1990 ממדינות ברית המועצות לשעבר מדווח כי גל העלייה ההמונית הזאת יצר קהילה המונה כ-950 אלף נפש (כ-17% מהאוכלוסייה), בהם יותר נשים מגברים, ויחסית לכלל האוכלוסייה: אחוז גבוה של קשישים ואחוז נמוך של ילדים. עוד נמצאו המאפיינים הבאים: גיל הנישואים נמצא במגמת עלייה מאז עלייתם לארץ, שיעורי הנישואין נמוכים מאשר בכלל האוכלוסייה ואילו שיעורי הגירושין גבוהים יותר. חלק ניכר מעולים אלה הם לא-יהודים לפי ההלכה, יש בהם בני משפחה של יהודים, חילוניים או אף חסרי דת, וחלקם נוצרים. אחוז הדתיים והחרדים בהם מצומצם מאוד. רבים מקרב עולים אלה מצהירים על מצב בריאות טוב פחות מזה של האוכלוסייה היהודית הוותיקה, אבל תוחלת החיים שלהם, שהייתה נמוכה יותר בברית המועצות, מתקרבת לזו של האוכלוסייה היהודית בארץ.

ד"ר רחל טוקטלי היא סוציולוגית.

תהליך כניסתם לכוח העבודה בישראל של אנשי הקבוצה הנדונה, המצטיינת בשיעור גבוה של משכילים (יחסית לאוכלוסייה הוותיקה בארץ), היה מהיר יחסית. חלק ניכר מעולים אלה נקלט במשלחי יד אקדמיים ומדעיים ובמקצועות טכניים וחופשיים. עם זאת, ייצוגם בתחומים אלה נמוך מזה שמאפיין את האוכלוסייה היהודית הוותיקה. לעומת זאת, גדל חלקם במשלחי יד מקצועיים ובלתי מקצועיים בתעשייה ובמסחר.

השתלבות והתבדלות

גיל אפשטיין ואודליה היילר (כהן), במאמרם **עולי שנות ה-90 מברית המועצות לשעבר: זרם והשפעות חיצוניות** חקרו שתי שאלות: כיצד עולים בוחרים לגור במקום מסוים; והאם אופן קבלת ההחלטה משפיע על הצלחת הקליטה. הם בדקו שתי דרכים שבהן בחרו העולים מברית המועצות בשנות התשעים. את הדרך האחת הם מכנים 'השפעות חיצוניות': הצטרפות לריכוזים קיימים של מהגרים קודמים, כדי ליהנות מסיוע במציאת עבודה ודירור וכדי ליהנות מחיי חברה מוכרים. הדרך השנייה מכונה אצלם 'הליכה עם הזרם': חיקוי התנהגותם של הוותיקים והליכה אחריהם, במחשבה שיש להם מידע שהם עצמם אינם מכירים.

הצלחת הקליטה נבחנה בשני מישורים: התעסוקה, וסביבת המגורים. הנתונים השונים נבחנו ברמת פירוט גבוהה מבחינת ארץ המוצא בחבר העמים, שנת העלייה, גיל העולים, השכלתם, מקצועם ומשלח ידם, היישובים שבהם הם נקלטו, שוק העבודה - מקומות העבודה, רמת השכר ונתוני אבטלה.

ממצאי המחקר הובילו את החוקרים למסקנה שהדרך הראשונה, המוליכה לריכוזי מהגרים, מקלה על הקליטה בתחילת הדרך אך גורמת במרוצת הזמן לגידול בשיעור האבטלה, לירידה בשכר ולשנאת זרים. לעומת זאת, ההליכה בדרכם של הוותיקים הובילה לקליטה טובה יותר הן בתעסוקה והן בסביבת המגורים, ולא היו לה תוצאות שליליות.

סבינה ליסיצה ויוחנן פרס מציגים שאלה: **מדד ההשתלבות של עולי חבר העמים בישראל - האם סיפור הצלחה? העלייה הגדולה מחבר העמים בשנות התשעים של המאה העשרים התאפיינה באיכויות מרשימות של משאבי ההון האנושי, שתרמו ליצירת סימטריה ביחסים בין החברה הקולטת לבין המהגרים הנקלטים. ערכו של ההון האנושי נקבע לפי רמת ההשכלה והעיסוק בחו"ל ולפי מידת ההשתלבות של הון זה בסביבה הפיזית, התעסוקתית והארגונית של הארץ הקולטת. ליסיצה ופרס חקרו את רמת ההשתלבות של עולים אלה, דהיינו: באיזו מידה השיגו העולים מעמד שוויוני לזה של הוותיקים, לפי קריטריונים המתייחסים לתחומים רלוונטיים שונים. את מדד ההשתלבות קבעו החוקרים במחקר איכותני, באמצעות ניתוח גורמים, כשכל קריטריון קיבל משקל משלו. במחקר עצמו נערכה השוואה בין דיווחיהם של הנחקרים משתי הקבוצות, הוותיקים והעולים, על מעמדם בתחומי המדד השונים. התפתחות תהליך ההשתלבות לאורך זמן נבחנה על ידי השוואת הממצאים שנתקבלו מקבוצות וותק שונות.**

החוקרים מצאו כי התאמה נמוכה יחסית לוותיקים בין משאבים לתגמולים היא בעיני העולים הבעיה החמורה ביותר, הפוגעת בתחושת ההשתלבות שלהם. פער ניכר נמצא גם בתחום הכלכלי-תעסוקתי. כמו כן נמצאו פערים גדולים בתחומים הכרוכים בהשקעה ניכרת (לימוד השפה העברית, רכישת הקודים החברתיים והתרבותיים). לעומת זאת, פערים נמוכים התקבלו בתחומים שאינם מצריכים השקעה גבוהה (התחום הפוליטי, לדוגמה) ובתחומים שנמצאת להם חלופה זמינה (חיי

חברה ותרבות אינטנסיביות בתוך הקהילה הרוסית). רמת ההכנסה וקשר קרוב עם ישראלים בעלי סטטוס גבוה נמצאו גורם חשוב בצמצום הפערים בתחומים: הזדהות ישראלית, השתלבות פסיכולוגית ואימוץ תרבות ישראלית.

בניתוחי שונות על-פי הוותק של העולים, נמצא כי עם הוותק חלה עלייה בידיעת עברית בסיסית, בתחום הפוליטי, בדיור ובהזדהות ישראלית. בתחום הפסיכולוגי ובתחום התרבות הרוסית המצב היה סטטי, ואילו בתחומים: חינוך, כלכלה-תעסוקה, התאמה בין משאבים ותגמולים, תרבות ישראלית, ויחסים חברתיים - חלה התקדמות בקבוצת הוותק של הגל הראשון של העלייה, אך לא בקבוצות שהגיעו מאוחר יותר.

סבינה ליסיצה ויערית בוקק-כהן במחקרן **ציבור עולי חבר העמים: מקשה אחת או חלקות שונות?*** זיהו דפוסים התערות של עולי חבר המדינות בישראל, כלהלן: (א) דפוס סטגנטיביות (29% מכלל המדגם) - השתלבות תרבותית ולשונית גבוהה יחד עם השתלבות חברתית וכלכלית נמוכה. דפוס זה, המעיד על סטגנציה יחסית, נחשף לראשונה על ידי החוקרות. (ב) דפוס של אקולטורציה סלקטיבית (20% מכלל המדגם), שהתבטא בהתערות אינסטרומנטלית גבוהה (התאמה בין משאבים לתגמולים, דיור, תחום כלכלי ותעסוקתי) יחד עם ציונים נמוכים בהשתלבות חברתית ותרבותית (יחסים חברתיים, שפה עברית, תרבות ישראלית). (ג) התערות אינטגרטיבית (34% מכלל המדגם), שהצביעה על הישגים גבוהים ברוב תחומי ההתערות, במקביל לשמירה על הזיקה לתרבות הרוסית. פלח זה התאפיין בהישגים נמוכים יותר בתחום הדיור ובתחום הפוליטי. (ד) המודל הסרגטיביות (17% מכלל המדגם), שהתבטא בהישגים נמוכים, במיוחד בהתאמה בין משאבים לתגמולים, בהזדהות ישראלית, ובתחום הכלכלי-תעסוקתי. ההישג הגבוה ביותר בפלח זה היה בשמירה על התרבות הרוסית.

ההבדלים הגדולים ביותר בין הפלחים נמצאו בתחומים הדורשים השקעת מאמצים ויכולת הסתגלות: התאמה בין משאבים לתגמולים, הזדהות ישראלית, עברית בסיסית והתחום הכלכלי-תעסוקתי. לעומת זאת, נמצא דמיון בין הפלחים בתחומים שאינם דורשים השקעת מאמצים גדולה: שמירה על התרבות הרוסית והתערות פוליטית. כן נמצא כי שנות ותק בארץ מגבירות את הסיכוי לנוע לקראת דפוס ההתערות האינטגרטיבית.

לריסה רמניק בדקה הבדלים מגדריים בתהליך ההסתגלות הפסיכו-חברתית בקרב עולים מברית המועצות לשעבר. במאמרה **עלייה, מגדר והסתגלות פסיכו-חברתית: מחקר בקרב 150 זוגות עולים בישראל** היא מדווחת כי השנים הראשונות אחרי העלייה היו קשות לבני שני המינים. הם היו ברובם המכריע בעלי השכלה גבוהה וחוו ירידה ברמתם התעסוקתית, אך הנשים חוו ירידה חדה יותר: הן נדרשו לעבוד בעבודות הדורשות מאמץ פיזי, כגון טיפול בקשישים וניקיון. עם זאת, הסתגלותן הפסיכו-חברתית לחיים החדשים הייתה מהירה ומקיפה יותר. הן גילו שליטה רבה יותר בעברית, קיימו קשרים עם המוסדות השונים והראו נטייה רבה יותר ליצור רשתות חברתיות חדשות. הן התייחסו בעיקר לתוכן העבודה, לאיכות יחסי האנוש בין ממונים לבין עובדים ולהנאה מעבודה עם לקוחות ועם מטופלים. הן גילו כישורי הסתגלות טובים, פיתחו מערכות יחסים חדשות וקיבלו על עצמן את האחריות על משפחותיהן.

בשל הסטראוטיפ המגדרי הנוקשה, הגברים גילו פחות גמישות במעבר לעבודות לא מקצועיות, להסבה מקצועית ולירידה בסטטוס. הם הרבו לבקר את מערכות העבודה בישראל, להתלונן על משכורתם ועל אפשרויות הקידום. הם לא נטו לערב אחרים במצוקתם הנפשית. מאמציהם כוונו

* ראו ביתר הרחבה במאמרו של שתי הכותבות בגיליון זה.

לשמירה על מעמדו ולהמשך הקריירה יותר מאשר להסתגלות ולהישרדות כלכלית. הם גילו כישורי הסתגלות פחות טובים והיו פחות עמידים. ממצב זה סבלו במיוחד גברים מבוגרים יותר ובעלי רמות תעסוקתיות גבוהות יותר לפני ההגירה.

יחסים בין-דוריים

אריאלה לבנשטיין ורות כץ התעניינו בהסדרי מגורים, סולידריות משפחתית ושביעות רצון מהקיום בקרב שני דורות של עולים בישראל. מחקן דן בקשר שבין מגורים בצוותא או בנפרד לבין מידת שביעות הרצון של שני הדורות של מהגרים מברית המועצות לשעבר: צאצאים בוגרים והוריהם הקשישים. משפחות עולים נאלצו לגור במשותף בשל המחסור בדירות והעלייה במחירי הדירה. כשמצבם הכלכלי השתפר, עברו חלק מהמשפחות הצעירות למגורים נפרדים, אך רובם בחרו לגור בסמיכות גאוגרפית להוריהם. המגורים המשותפים בשנים הראשונות לאחר ההגירה מייצגים אסטרטגיה לשימור וליצירת משאבים שמסייעים לשני הדורות להסתגל לארץ החדשה. בניגוד לציפיות של העולים עצמם, נמצאה שביעות רצון רבה יותר כאשר שני הדורות התגוררו בנפרד מאשר כשהתגוררו בצוותא. בקרב שני הדורות התקיים קשר חיובי בין מידת החיבה בין הדורות (סולידריות רגשית) לבין שביעות רצון מהחיים, בלא קשר להסדרי המגורים. לעומת זאת, קשר בין סולידריות תפקודית (סיוע הדדי) במגורים המשותפים לבין שביעות רצון מהחיים נמצא יותר בקרב בני הדור המבוגר. גורמים נוספים שנמצאו תורמים למידת שביעות הרצון מהחיים: בקרב המבוגרים - הערכה סובייקטיבית של מצב בריאותם; בקרב הצעירים - רמת החיים והתעסוקה.

העולים במערכת החינוך וההשכלה הגבוהה

ריטה סבר חקרה את תחום החינוך. מאמרה מערכת החינוך הישראלית ועולי ברית המועצות לשעבר - מדיניות מערכתית ודפוסי התמודדות בשטח עוסק בבעיות שנוצרו במערכת החינוך בישראל בעקבות גל העלייה הגדול מחבר העמים. החוקרת בחנה את הממשק המתמשך בין מערכת החינוך הישראלית ובין העולים מברית המועצות לשעבר מאז תחילתו של גל העלייה ב-1989 - ברמת המטה (משרד החינוך) וברמת השדה (בתי הספר). הגישה הפלורליסטית (השוזרת) של רב-תרבותיות מאפשרת הפרדה בין שונים מצד אחד והפריה הדדית מצד שני. הגישה האסימילטיווית (הבוללת), המקובלת במשרד החינוך הישראלי, רואה בפלורליזם עניין זמני, כשתרבות המוצא משמשת כ'קביים' לתקופת המעבר. משרד החינוך נמנע מקביעת מדיניות מרכזית מגובשת ואפשר מדיניות ביזור של 'ניהול עצמי' אוטונומי ברמת בתי הספר. נקבע סל לתלמידים עולים, שהכיל זכאות לשיעורי עזר, תנאים מיוחדים, הקלות בבחינות הבגרות ולימוד עברית כשפה שנייה. מורים עולים שרצו לעבוד במקצועם נדרשו להשתתף בקורסי התאמה להוראה בארץ ולמנטליות הישראלית. אולם רק כשמינית מתוך כ-21 אלף מורים עולים התקבלו למערכת החינוך, בעיקר בפריפריה.

גישתם הפדגוגית של העולים הייתה מנוגדת לזו של מורים ובעלי תפקידים ותיקים, ונמנע מהם לשמש בתפקיד ה'מחנך' ובעמדות מפתח בבית הספר. אלה ששרדו היו בעלי רקע מקצועי ורמת מחויבות גבוהים יותר משל עמיתיהם הישראלים.

מורים ומנהלים ותיקים היו מודעים לקשיים המרובים שעמהם נאלצו להתמודד המורים העולים וההורים. אי-שביעות הרצון של אוכלוסיית העולים הללו, אוכלוסייה גדולה, חזקה ומודעת לעצמה, ממערכת החינוך הישראלית, הובילה לפיתוח חינוך אלטרנטיבי, שבעקבות הצלחתו

אימצה המערכת הפורמלית מעין 'פלורליזם חולף', שתוקפו לתקופת מעבר בלבד. הוכנו ערכות מתאימות יותר ללימוד העברית כשפה שנייה, נערכו השתלמויות למורים שמלמדים עולים ונפתח מסלול לימודי תעודה להוראת עולים. אוכלוסיית היעד של האגף לקליטת עלייה כוללת כיום לא רק תלמידים עולים אלא גם את משפחותיהם ואת המורים, המחנכים והגורמים המסייעים. פעילות האגף משתרעת על פני שלושה תחומים: לימודי, חברתי ותרבותי. משרד החינוך הוציא הנחיות מפורטות במטרה למצב את משימת הקליטה בתוך בית הספר, אך החוקרת מלינה על שהנחיות מתייחסות לתלמיד כיחיד ואין בהן גישה מערכתית הוליסטית או דגש על החינוך של גישור בין תרבותי והמשכיות תרבותית של העולים. היא ממליצה לשנות את הגישה משינוי זמני ותוספתי בתהליך הקליטה לשינוי שיאמץ גישור בין-תרבותי, שישולבו בו מורים עולים.

סבטלנה צ'אצ'אשווילי-בולוטין, במאמרה הגירת שנות ה-90 מברית המועצות לשעבר ומערכת השכלה הגבוהה במחצית הראשונה של שנות ה-90 מתארת את המצב בתחום הקליטה במוסדות ההשכלה הגבוהה. בראשית שנות התשעים של המאה העשרים, לקראת בואם של המוני המהגרים מברית המועצות לשעבר, ששיעור בעלי השכלה גבוהה בתוכם היה גבוה, הרחיבו קובעי המדיניות בישראל את שערי המוסדות האקדמיים, מתוך ציפייה שמרבית המהגרים הללו בגילאי הלמידה יצטרפו ללימודים גבוהים. אולם, בניגוד לציפיות, רבים יותר מקרב האוכלוסייה הנדונה פנו לא להשכלה גבוהה כי אם למסגרות על-תיכוניות לאו דווקא אקדמיות, כדי ללמוד מקצועות טכניים, שלרכישתם לא נדרשה שליטה טובה מאוד בשפה העברית ושאפשרו לסייע במהירות בפרנסת משפחותיהם. התברר כי המדיניות של הרחבת האוניברסיטאות והמכללות, שנגקטה לשם קליטת המהגרים החדשים, נוצלה בעיקר על ידי ילידי ישראל, בעיקר נשים, שפנו יותר לתחומי לימוד הומניים ולהכשרה להוראה.

בהמשך למחקר הנ"ל, מובא מחקרם של **ניצה דוידוביץ, צילה סינאני-שטרן ודן סואן: מדדי הצלחה לקליטתם של מדענים עולים באקדמיה (1989-2009)**. המחקרים בדקו מאפיינים שונים של העולים האקדמאים מברית המועצות לשעבר, את היקף קליטתם באוניברסיטאות השונות ואת תחומי עיסוקם האקדמי בישראל. בחלקו השני של המחקר הם התמקדו במרכז האוניברסיטאי אריאל, שבו נקלטו עשרות מדענים עולים. באריאל ניתנה הזדמנות להיקלט באופן מלא למי שעמדו במשימה ובדרישות של תקופת המבחן. אלה מהווים כ-20% מכלל הסגל הבכיר במוסד, ומשקלם בדרגות הפרופסורה (35% מכלל קבוצת המוצא שלהם) גבוה בהרבה מהמוצע הכללי במוסד. תרומתם המדעית בולטת ושיעור זכאותם לקריטריוני הצטיינות (48.6% מקרב קבוצת המוצא) גבוה בהרבה משיעור הזכאות של האקדמאים ילידי הארץ במוסד (24.8%). מאחר שבאריאל אין בית-ספר לרפואה או מחלקה למדעי החיים, מתמקדים רוב האקדמאים העולים באריאל במדעי הטבע וההנדסה.

מיכאל ביאלסקי ואילן ריס חקרו את מדע הצללים בקרב מדענים-עולים דוברי רוסית בישראל. השתלבותם של המדענים העולים דוברי רוסית בחברה הישראלית לא הייתה קלה. רובם נאלצו למצוא פרנסה במשלחי יד שונים מאלה שעסקו בהם לפני הגעתם לארץ. חלקם מצאו דרכם לאוניברסיטאות או למוסדות מחקר בארצות אחרות, וחלקם חברו יחד להתארגנות עצמית כ'מדעני צללים' בדרכים שונות, כגון: הקמת ארגונים עצמאיים, ארגון סמינרים מדעיים, הוצאה לאור של פרסומים מדעיים בארץ ובחו"ל, ועוד. תוכניות אלו ממומנות על ידי של משרדי ממשלה וקרנות

מיוחדות. אולם מעמדם של המדענים המועסקים בהן רעוע למדי ואינו משרה ביטחון תעסוקתי בעתיד. המימון על ידי משרדי ממשלה תלוי באישור מיוחד בחוק התקציב מדי שנה על ידי הכנסת. למעשה, למדען-עולה המטופל על ידי המרכז לקליטה במדע אין כמעט סיכוי להיקלט בתור חבר סגל במסלול הרגיל.

אפיק אחר של תעסוקה נמצא לחלק מן המדענים במקצועות הטכנולוגיים בתוכנית החממות הטכנולוגיות, שמציעה תמיכה לזימים שיש להם רעיונות טכנולוגיים חדשניים. תוכנית זו מתנהלת באחריות המדען הראשי במשרד התעשייה והמסחר, בשיתוף פעולה עם משרדים אחרים וגורמים נוספים במשק.

המחברים מציעים למנף את ההתארגנות העצמית של המדענים העולים ולייעל את הבקרה עליה, לטובת המדענים עצמם וכן כדי לאפשר ניצול יעיל יותר של ההון האנושי הזה.

שימור התרבות והלשון

מרינה ניד'ניק, במאמרה: השפה הרוסית בישראל - האם סופה להיעלם? מעלה שאלה שאינה חדשה בקרב קבוצות של עולים, המעוניינים שצאצאיהם ישמרו את שפת המוצא שלהם. העלייה הרוסית המסיווית של שנות התשעים הציבה אתגר גדול למדיניות 'כור ההיתוך', שבעבר הפעילה על המהגרים לחץ לזנוח את לשונותיהם ולאמץ את השפה העברית. העולים מברית המועצות לשעבר הקימו כלי תקשורת רוסיים (טלוויזיה, אינטרנט, רדיו, עיתונים), ייסדו רשת חינוך עצמאית ותיאטרות חדשים - משמע הקימו את 'רוסיה הקטנה', שבה שולטת התרבות הרוסית, לרבות סגנון הבידור. תפיסת עולמם של עולים אלה היא שהשפה הרוסית ותרבותה נעלות יותר מהתרבות והשפה העברית.

בקרב הדור הצעיר, הבחירה להיות 'רוסים' קשורה ברמת השליטה בעברית, באחוז האוכלוסייה הרוסית במקום המגורים, ברצונם של ההורים לשמר את תרבות ושפת המוצא, וכן בסביבה רוסית בבית הספר ובצבא. צעירים שהגיעו לארץ לפני גיל בית הספר קוראים וצופים בטלוויזיה עברית ונוטים להאזין למוזיקה באנגלית. רובם המכריע של הצעירים שלמדו בבית ספר ובמוסד אקדמי ישראלי, בחרו בעברית ומרגישים עמה נוח יותר. שליטתם ברוסית מצומצמת וסבילה, והם חשופים במידה מסוימת לתרבות הרוסית. עם עליית הוותק בארץ, הצעירים מאבדים בהדרגה את השליטה בשפה הרוסית, שהופכת לדידם שפת מורשת, ששומרים לה אמונים תרבותיים ואתניים.

לימוד שפת המורשת בבית הספר שונה מלימוד שפה זרה, אבל בחומרי הלימוד מתייחסים לרוסית כאל שפה זרה ולא ניתן מענה לצרכים הייחודיים של תלמידי המורשת. הקהילה הרוסית בישראל מייחסת ללימוד הרוסית חשיבות רבה, והיא מפעילה לחץ פוליטי בנושא זה. השפה הרוסית זכתה למעמד מיוחד בישראל, בדומה לשפה האנגלית.

עשרות אלפי ספרים ברוסית נמכרים בחנויות ספרים רחבי הארץ, מאות ספרים חדשים ברוסית יוצאים לאור בארץ, ערבי שירה וספרות נערכים מדי פעם, וסופרים מרוסיה מגיעים לביקור בישראל. יצירות מופת מהקלסיקה הרוסית מתורגמות לעברית, חלקן בתרגום מחודש.

במחקר הסוציולוגי של תופעות הקשורות בהגירה עלה מונח חדש המתייחס לעולים שהגיעו לארץ היעד בגיל העשרה: 'הדור האחד וחצי'. **לריסה רמניק** התייחסה לעולים אלה במאמרה: **דור 1.5 של עולי חבר העמים בישראל - בין אינטגרציה לשימור חברתי ותרבותי**. מחקרה מתמקד בתהליך האינטגרציה של 'הדור האחד וחצי' - סטודנטים יהודים שעלו מחבר העמים בגיל העשרה,

אחרי 7 - 10 שנות שהייה בישראל. רוב הנחקרים הגיעו ממשפחות משכילות, סיימו לימודי תיכון בישראל ושירתו בצה"ל.

בדיקת היבטים שונים של המעבר החברתי והתרבותי העלתה כי תהליך הדו-תרבותיות קיים, ורוב העולים הצעירים הללו רואים בו נכס יותר מאשר גורם מגביל. רובם הסתגלו יפה בכמה תחומים של אורח החיים, בעיקר אלה הקשורים לניעות (מוביליות) שלהם: שליטה בעברית, הבנת קודים חברתיים מקומיים, קשרים מעשיים עם עמיתיהם הישראלים ועם דמויות בכירות מעליהם. עם זאת, בדרך כלל הם נוטים לשמור על זהותם כרוסים. התחום האישי/הפרטי של חייהם נשאר מחובר היטב לחוג האתני המקורי, שממנו הם שואבים תמיכה חברתית ורשת ביטחון פסיכולוגית, דפוסי תקשורת אישית, שימור השפה הרוסית וצריכת תרבותה.

התקשורת ברוסית

אלק ד' אפשטיין פנה לבחון מה קורה לעיתונות הרוסית הכתובה בישראל. במאמרו **עיתונות כתובה בשפה הרוסית בישראל והסיבות לדעיכתה** הוא מזכיר את 'תור הזהב' של העיתונות הכתובה בשפה הרוסית בישראל, שפרחה והייתה מגוונת בשנות ה-90. הוא טוען שעידן זה חלף מסיבות שונות, בהן: שינויים בדפוסי הקריאה של האינטליגנציה הרוסית ומעבר לקריאה באינטרנט; מיסודם של ערוצי טלוויזיה ישראלים דוברי רוסית; מעבר של צעירים מהקהילה הרוסית לקריאה בעברית.

נושא מחקר נוסף של **סבינה ליסיצה ויערית בוקק כהן** הוא **פילוח צריכה של אמצעי התקשורת לפי דפוס התערות של עולי חבר העמים בישראל**. הן בדקו דפוסים של צריכת אמצעי התקשורת בקרב תת-קבוצות בקרב העולים מחבר העמים, בהנחה שדפוס ההשתלבות בארץ החדשה משפיע על ההרגלים בצריכת אמצעי התקשורת. הן זיהו ארבעה פרופילים של פלחים מובחנים, וממליצות על פנייה מתאימה של אמצעי התקשורת השונים בעברית וברוסית אל כל פלח.

המשתתפים לפלח האינטגרטיבי (34% מהמדגם) השיגו ציונים גבוהים בהשתלבות לשונית-תרבותית וחברתית-כלכלית-פסיכולוגית, אך שמרו במקביל על זיקה לתרבות המקור. בפלח זה נכללים צעירים יותר, ותיקים יותר בארץ, משכילים יותר ומבוססים יותר מבחינה כלכלית. כמו כן נמצא בפלח זה יתר ייצוג של נשים. ערוצי התקשורת שמומלץ לפנות באמצעותם אליהם: רדיו, טלוויזיה ואינטרנט בעברית.

המשתתפים לפלח הסטגנטיבי (29% מהמדגם) השיגו ציונים גבוהים בעברית בסיסית וברכישת הקודים התרבותיים בארץ, במקביל לשמירה על תרבות המקור, אך הישגיהם בהשתלבות כלכלית-חברתית נמוכים. נכללים בקבוצה זו צעירים המשתתפים למעמד הבינוני. ערוצי המדיה שמומלץ לפנות אליהם באמצעותם: ערוצי ישראלים דוברי עברית ואתרי אינטרנט ברוסית.

המשתתפים לפלח האקולטורציה הסלקטיבית (20% מהמדגם) השיגו ציונים גבוהים בהישדות בארץ החדשה ובהתבססות כלכלית בה, אך ציוניהם נמוכים בהשתלבות לשונית-תרבותית-חברתית. הווייתם התרבותית נותרה רוסית. נכללים בקבוצה זו יותר גברים, בגיל העמידה, בעלי ותק גדול בארץ. אמצעי התקשורת שמומלץ לפנות אליהם באמצעותם: ערוצי טלוויזיה משודרים מחבר העמים, טלוויזיה ישראלית ואינטרנט ברוסית, מגזינים ותוכניות טלוויזיה ברוסית, תוך שימוש בסמלים ובמוטיבים מהתרבות הרוסית.

המשתתפים לפלח הסרגטיבי (17% מהמדגם) השיגו ציונים נמוכים בהשתלבות בחברה ובתרבות

של ישראל ושמרו על הצביון הרוסי. נכללים בקבוצה זו עולים מבוגרים ממעמד סוציו-אקונומי נמוך. ערוצי המדיה שמומלץ לפנות אליהם באמצעותם: שידורים מחבר העמים עם שימוש בסמלים ובמוטיבים מהתרבות, הפולקלור והמציאות הרוסיים-סובייטיים, בליווי ידוענים ותיקים שהם מכירים ואוהדים.

היחס לשטחי יהודה ושומרון

עולים מברית המועצות לשעבר הגיעו גם לשומרון. **שלמה שרלין ז"ל, ויקטור מוין ורבקה יהב** בדקו נושא זה במאמרם: **בניגוד למגמה הרווחת: התיישבותם של עולי ברית המועצות לשעבר בשומרון**. בממוצע, רק 2% מעולי ברית-המועצות לשעבר נקלטו במהלך השנים באזור יהודה ושומרון. בדרך כלל, אלה מהם שנקלטו ביו"ש מרוצים מאיכות הסביבה, מהאפשרות לקנות דירה במחיר סביר ומאופי החיים השקטים למדי. עם זאת, רובם אינם מרוצים מאי-הוודאות הפוליטית, מהמצב הביטחוני ומקשיים במציאת עבודה. אולם כוח המשיכה להישאר שם חזק מכוח הדחייה. הם מאמינים שיש עתיד להתיישבות בשומרון ומצפים שהמצב ישתפר.

החוזרים לארץ המוצא

ולדימיר (זאב) חנין ואלק ד' אפשטיין פנו לבדוק את קהילת הישראלים החוזרים לרוסיה. במחקרם **ישראלים גם במוסקבה: הדיוקן החברתי והתרבותי של המהגרים החוזרים** הם בדקו את נימוקיהם של אותם ישראלים שעלו מברית המועצות לשעבר והחליטו לעזוב את הארץ ולהגר לרוסיה. גורמי המשיכה שנמצאו קשורים לקריירה ולשינוי בתעסוקה, לרווחה כלכלית לרבות תנאי דיוך, לביטוי עצמי מבחינת תחומי העיסוק ומבחינת אפיקי הביטוי באכסניות ספרותיות ותקשורתיות, למתח ביטחוני, לגיוס הילדים לצבא, לימי מילואים רבים ולמלחמות, ולהשלמת לימודים בחו"ל בתנאים נוחים יותר.

גילם של הישראלים החיים ברוסיה צעיר מהגיל הממוצע של האוכלוסייה היהודית המקומית. הם נחלקים לשש קבוצות: א) מהגרי עבודה (30%), הבאים לרוסיה בחיפוש אחר אפשרויות תעסוקה ועסקים; ב) שליחים למיניהם, (4.1%), שהגיעו לרוסיה לזמן ממושך אך אינם מתכוונים להישאר שם ומגדירים את ישראל כמולדתם וכמדינתם; ג) מהגרי 'מטוטלת' (18.9%), אנשי עסקים הפועלים בחבר המדינות אך מבקרים בתדירות גבוהה בישראל, שבה לעתים נשארות משפחותיהם; ד) אלה שעזבו מטעמים אישיים ומשפחתיים (23.1%); ה) 'פליטים כלכליים', (5.9%), שמצבם הכלכלי בארץ הידרדר מאוד; ו) רה-אמיגרנטים, (11.8%), שמגדירים את ארץ מוצאם כמולדתם וכמדינתם העיקרית, ואת עזיבתם כ'חזרה למולדת'. קבוצה נוספת מורכבת מעולים מרוסיה שבאו לישראל כדי לקבל דרכון, שפותח שערים למדינות אחרות.

רוב ה'חוזרים', פרט לרה-אמיגרנטים, מרגישים עצמם כיהודים ולא כרוסים, רואים את ישראל כמולדתם, מדברים עברית, מקיימים קשר יציב עם ישראל, פעילים בקהילתם ושוקלים ברצינות אפשרות של חזרה לארץ. רובם מתגוררים במספר ערים גדולות ברוסיה, בראש ובראשונה במוסקבה (30,000 בעלי אזרחות ישראלית), אף על פי שהגיעו לארץ ממדינות שונות בברית המועצות לשעבר. החוקרים מציעים לפתוח לפנייהם אפשרויות לחזרה לארץ באמצעות יצירת הזדמנויות תעסוקה הולמות. ברוסיה הם מהווים נכס להסברה הישראלית, והחוקרים ממליצים לחשוב על דרכים לניצול אופטימלי שלהם במערך יחסי החוץ של ישראל.

אליעזר בן-רפאל כתב את דברי הסיום: **דוברי הרוסית ברב-תרבותיות הישראלית**. הוא דן בפן הסוציולוגי-פסיכולוגי של המפגש בין הישראלים הקולטים לבין העולים מברית המועצות

לשעבר. זהותם היהודית של העולים הללו נוצרה משילוב של: מחאה על דיכוי יהודים בארצות המוצא במשך שלושה דורות; תגובות לשואה; סולידריות עם מדינת ישראל כמדינת היהודים. מבחינה היסטורית, על אף הקיפוח, התקרבו היהודים בברית המועצות לשעבר לתרבות הרוסית והתמקמו ברובדי הביניים של החברה ולמעלה מזה. עם זאת, החלטתם לעלות לישראל נבעה מתוך רצון לעזוב את רוסיה יותר מאשר להגיע לישראל, שנראתה להם קטנה, פרובינציאלית ומבודדת. מן הצד השני, בקרב ישראלים רבים הרואים עצמם כחלק מן המערב המפותח, הייתה הרגשת עליונות כלפי העולים שבאו מהגוש הקומוניסטי, שבקיאותם ביהדות נמוכה, שלא מעטים מהם הם צאצאי זוגות מעורבים, ושסירבו להשתלב בחברה במחיר התרחקותם מתרבות המוצא שלהם. ועוד: ישראלים ברובדי האוכלוסייה החלשים חשו מאוימים נוכח העלייה הגדולה מבחינה כלכלית ותעסוקתית. כתוצאה ממכלול גורמים אלה, חלק ניכר מהעולים נשארו בבידוד תרבותי, מתגוררים בריכוזים בשכונות משלהם, פיתחו מוסדות למיניהם בתחומים מגוונים של חיי קהילה ואף ייסדו מפלגות רוסיות בזירות מקומיות וארציות.

העולים דוברי הרוסית מזדהים עם 'יהודים רוסים' באשר הם. הם מהווים חלק מהקונגרס העולמי של יהודים דוברי רוסית, ובכך הם מדגימים את הדפוס של 'תפוצה חוצה לאומים'. הטראנס-לאומיות הזאת מתבטאת בגישה חיובית לשפה העברית ולא למנטים של התרבות הישראלית, יחד עם תחושת השתייכות לאומה הישראלית ולעולם היהודי בכללותו, אף כי רובם רחוקים מהדת היהודית, והגדרת 'מיהו יהודי' פוגעת באלה מהם שלא היו מודעים לעובדה שלפי חוקי הדת הם אינם יהודים.

אשר לעתיד, על אף הרצון לשמר את המשאבים התרבותיים והלשוניים הרוסיים, אין העברתם לדורות הבאים מובטחת, גם כאשר הזהות היהודית-רוסית עדיין מהווה מרכיב חשוב. האוכלוסייה הדוברת רוסית בישראל מהווה קבוצה אתנית המייצגת את חדרת האתניות למעמד הבינוני או לסביבתו המיידית, על בסיס תרבותי ולא דתי. השלכותיה של טראנספורמציה זו עדיין לוטות בחיק העתיד.

הערה כללית

דומה שבמכלול הסוגיות שנחקרו ונדונו בכרך שלפנינו לא ניתן משקל נאות לפן הישראלי של המפגש בין העולים לבין הוותיקים על רובדיהם השונים. התנהגותם, תחושותיהם, השקפותיהם של הקולטים והשפעת המפגש על חייהם האישיים בעבודה, בסביבה החברתית והתרבותית, ראויים לבדיקה מעמיקה. התייחסות נאותה לכל הצדדים עשויה לרכך במשהו במרוצת הזמן את הבידוד המגזרי בתוך החברה הרב-תרבותית, גם אם לא בהכרח להביא למיזוג גלויות גמור כפי שציפו מייסדי המדינה בעבר.